

# Patroonsplitsing en Zinsstructuur

Arie Verhagen

## 1. INLEIDING

De term *splitsing* (van een patroon) wekt de indruk dat van twee sequenties die uit dezelfde elementen bestaan de ene (de ongesplitste) in de een of andere zin van het woord voorafgaat aan de andere (de gesplitste). Blijkens (o.a.) het volgende citaat is dat uitdrukkelijk *niet* Paardekoopers interpretatie van de term:

... bij dat alles mogen we niet vergeten dat splitsingen geen sekundaire dingen zijn, ontstaan uit ongesplitste patronen. In het taalsysteem en in het taalgebruik bestaan *die man die daar loopt* (ongesplitst) en *die man ... die daar loopt* naast en niet na elkaar. (Paardekooper z.j.:857).

In deze bijdrage wil ik bezien, in verband met betrekkelijke bijvoeglijke bijzinnen op de laatste zinsplaats, of we de syntactische beschrijving daarvan zo kunnen inrichten dat daarin geen splitsing (in de letterlijke zin van het woord: de uitvoering van een proces dat ongesplitst omzet in gesplitst) van een patroon voorkomt, evenmin als het omgekeerde (“interpretatieve” samenvoeging, coïndicerend, of iets van dien aard), wat evenzeer tegen letter en geest van het zojuist gegeven citaat ingaat. Een belangrijke vraag daarbij is natuurlijk vooral of zo’n manoeuvre specifieke *voordelen* biedt. Het zal blijken dat op beide vragen een positief antwoord mogelijk is.

## 2. EXTRAPOSITIE VAN RELATIEVE ZINNEN

De term voor de beschrijving die het idee van splitsing letterlijk neemt is die van de transformationele regel die het betrokken verschijnsel produceert: *Extrapositie*. Zoals wel vaker gebeurd is, is de term inmiddels meer een aanduiding van een verschijnsel geworden dan de naam van een regel die specifiek dit ene verschijnsel d.m.v. een verplaatsingsproces afleidt uit een meer primaire structuur. Ik zal de term hier ook zo gebruiken; daarbij beperk ik mij nog tot relatieve zinnen (met antecedent), zodat ik het te bespreken verschijnsel afkortenderwijs kan aanduiden als “ERZ” (*Extrapositie van een Relatieve Zin*), en de relatieve zin als “RZ”.

Een heel gewone Nederlandse zin met ERZ is de volgende:

- (1) Er is een situatie ontstaan die veel perspectief biedt.

Daarentegen is het volgende geen gewoon Nederlands:

- (2) ??Een situatie is ontstaan die veel perspectief biedt.

Het probleem met (2) ligt niet aan het feit dat er een onbepaalde subjects-NP aan het begin staat, blijktens het feit dat (3) weer een volkomen gewone Nederlandse zin is:

- (3) Een buitengewone conferentie moet nu de oplossing bieden.

Evenmin heeft het probleem van (2) ermee te maken dat het antecedent van de RZ op de eerste plaats staat, want ook dat is, blijktens (4), best wel mogelijk.

- (4) Vijftien boeken moesten er gelezen worden, die allemaal met de oorlog te maken moesten hebben.

Er moet dus wel sprake zijn van een interactie van factoren.

Mede in verband met verschijnselen als deze is wel voorgesteld (Perlmutter en Zaenen 1984) dat ERZ toegestaan is voor alle NPs behalve subjecten-in-hun-canonieke-positie; dus altijd voor objecten, en verder voor subjecten die niet op de eerste plaats staan, en (oppervlakte-)subjecten van passieve zinnen. Maar zoals Shannon (te versch.) laat zien aan de hand van Duits materiaal, is een van de problemen hiermee dat de klasse van omgevingen waar ERZ goed in past hiermee onvoldoende scherp is gekarakteriseerd. Zo laat deze hypothese slechts *toe* dat in een *er*-zin als (1) ERZ voorkomt, terwijl er in de praktijk nauwelijks gevallen voorkomen waarin de RZ *niet* aan het eind staat. In sommige gevallen leidt "ongedaan maken" van de splitsing zelfs tot merkwaardige woordenreeksen; (5) is heel gewoon Nederlands, (6) daarentegen zullen we niet gauw zeggen:

- (5) Dan zal er niemand meer zijn die dit kan lezen.

- (6) ??Dan zal er niemand die dit kan lezen meer zijn.

## 3. INTERPRETATIESTRUCTUUR

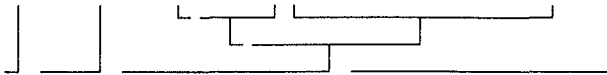
De vraag die we moeten stellen om enige ordening in de bovenstaande gegevens aan te brengen is hoe een RZ *als zodanig* zich tot de rest van een omvattende zin kan verhouden; we hoeven een RZ noch per se op te vatten als een afsplitsbaar onderdeel van een NP, noch als iets dat interpretatief per se een onderdeel van een NP moet zijn — dit lijkt mij de wezenlijke inhoud van de gedachte dat gesplitste en ongesplitste patronen niet na elkaar bestaan. Uiteraard bestaat er in alle gevallen eenzelfde (verwijzings)relatie tussen het relatieve *woord* en zijn antecedent, maar dat hoeft niet per se gerepresenteerd te worden als een bepaalde verhouding tussen de relatieve *zin* en zijn omgeving. We kunnen van het woord *die* twee dingen zeggen: ten eerste, dat de verwijzing ervan niet direct maar via een ander element bepaald wordt (het is een bepaald soort voornaamwoord); en ten tweede, dat het een syntagmatische indicatie in de zin van Uhlenbeck (1962) kan zijn, wat in casu zoveel wil zeggen als dat het het beginpunt van een woordgroep markeert (waarbij overigens het woord *die* zelf niet aangeeft om wat voor *soort* woordgroep het gaat; zie verder ook Daalder 1989). Die twee aspecten samen leggen niet vast hoe de woordgroep waarvan *die* het beginpunt is (de relatieve zin dus), zich *als woordgroep* tot de rest van de omvattende zin verhoudt. Eenmaal deze onderscheidingen gemaakt hebbende, zouden we juist heel goed kunnen veronderstellen dat het de *volgorde* is, d.w.z. de *plaats* van de RZ in het omvattende geheel, die daarover aanwijzingen geeft (zij het misschien nog steeds niet volkomen ondubbelzinnige). Een goed aanknopingspunt voor de uitwerking van een dergelijke gedachte vormen de uiteenzettingen in Daalder (1989) aangaande zogenoemde continuatieve relatieve bijzinnen (zie ook ANS 1984:720, 1026).

Daalder bespreekt de overeenkomsten en verschillen tussen beperkende, uitbreidende en continuatieve relatieve zinnen als in (resp.) (7)–(9) en laat daarbij zien dat de verschillen op een natuurlijke wijze zijn weer te geven in termen van de verhouding tussen de RZ en de omvattende zin.

- (7) We bestudeerden de ambtenaar die de formulieren uitdeelde aandachtig.
- (8) We lieten de ambtenaar, die bezig was formulieren uit te delen, rustig zijn gang gaan.
- (9) We gaven de formulieren aan de ambtenaar, die er vervolgens kopieën van maakte.

In (7) — met een beperkende RZ — vormt *de ambtenaar* niet los van de bijzin een onderdeel van de zinsinterpretatie; in termen van de voorstellen in Pardoën (1991) en Verhagen (te versch.) kunnen we zeggen dat *de ambtenaar* niet onafhankelijk van de bijzin geconceptualiseerd wordt (dat is wat het voor een naamwoord betekent om een beperkende bijzin bij zich te hebben). Deze interpretatie vertoont dus een bepaalde hiërarchische relatie die zich, zoals bekend, goed laat weergeven in termen van een constituenten-analyse. Omdat uitdrukkelijk een weergave van interpretatieve relaties beoogd wordt spreek ik hier van “interpretatiestructuur” (vgl. Pardoën 1991:4, 20/21; Verhagen, te versch.).<sup>1</sup> De bedoelde relatie laat zich voor (7) bijvoorbeeld als volgt weergeven:

(7') We bestudeerden de ambtenaar die de formulieren uitdeelde aandachtig



Zoals aangegeven dient de interpretatie van *de ambtenaar* eerst samengemen te worden met die van *die de formulieren uitdeelde* voordat dit geheel wordt opgenomen in de interpretatie van enig groter geheel. De structuur van de interpretatie van (8) moet er daarentegen meer als volgt uitzien:

<sup>1</sup> Hier raken we, in ieder geval op het eerste gezicht, aan een on-Paardekooperaans uitgangspunt, namelijk, in de woorden van Uhlenbeck (1964 71)

De syntactische analyse kan slechts dan worden ondernomen als zij voor zich heeft gevallen van taalgebruik, die door de linguïst volledig zijn begrepen. Is aan die voorwaarde niet voldaan, dan zal men in tal van gevallen de syntactische structuur van de uiting niet met zekerheid kunnen ontdekken.

Met andere woorden — zonder primair (niet-syntactisch) begrip van wat een zin betekent, is de taak van het indelen van de zin in meer en minder bij elkaar horende onderdelen, of die van het expliciteren van andere soorten verbanden (congruentie, antecedent-anafoor, en wat dies meer zij) in wezen niet uitvoerbaar (anders dan op arbitraire wijze). Takken van meer moderne taalkunde waarin hiermee tot op zekere hoogte verwante standpunten zijn te vinden, zijn bijv. de tekstwetenschap en de cognitieve linguïstiek — de eerste voorzover die ervan uitgaat dat wat men noemt *de structuur van een tekst* beschouwd moet worden als de structuur van de door een lezer op te bouwen representatie van de betekenis van een tekst, de tweede voorzover die er meer algemeen van uitgaat dat de structuur van complexe taalbouwsels de structuur is van de conceptuele inhoud ervan. De tegenspraak van dergelijke ideeën met de uitgangspunten van Paardekooper zit 'm uiteraard in diens expliciete standpunt dat de analyse van de *betekenaar* (waarvan syntaxis volgens hem een onderdeel is) geheel los van die van de *betekenis*, en daaraan voorafgaand, dient plaats te vinden. Ik vermoed dat de soep ook hier niet zo heet gegeten wordt als zij opgediend lijkt te worden, maar ik zal daar niet verder op ingaan (maar vgl. Bakker 1974).

- (8') We lieten de ambtenaar, die bezig was formulieren uit te delen, rustig zijn gang gaan
- 

Hier wordt *de ambtenaar* wèl onafhankelijk van de bijzinsinhoud geconceptualiseerd, zodat de laatste niet een specificerende rol speelt t.a.v. deze NP, als wel een meer zelfstandige rol, op hetzelfde niveau als enerzijds *de ambtenaar*, en anderzijds (*rustig*) *zijn gang (laten) gaan*. Zoals opgemerkt door Daalder (1989:202) hebben uitbreidende relatieve zinnen een soort adverbiale functie: ze formulieren een reden, motiverende omstandigheid (of soms een tegenwerkende omstandigheid) voor de toepasselijkheid van het predikaat. In het geval van (8): de interpretatie ervan omvat het aspect dat de genoemde bezigheid van de ambtenaar een reden was voor ons om hem zijn gang te laten gaan. Het structurele aspect van deze interpretatie houdt relatieve zelfstandigheid van de twee betrokken onderdelen in; formele syntagmatische indicaties kunnen i.c. komen van intonatie (vgl. Keijsper 1984:114–22 voor een theorie dienaangaande) in het geval (8) gesproken zou worden, of van leestekens in de schriftelijke modus.

Tenslotte zijn er dan de continuatieve relatieve zinnen, waarvan (9) het voorbeeld was. In dergelijke gevallen is het antecedent eveneens onafhankelijk te conceptualiseren, maar de RZ levert niet zozeer een interpretatieve bijdrage die *binnen* de hoofdzinsinhoud relevant is, als wel een daarop aansluitende *vervolgstap* in de gedachtengang die de desbetreffende tekst weergeeft;<sup>2</sup> er is niet alleen een NP, maar een volledige hoofdzinsinhoud te conceptualiseren onafhankelijk van de RZ, zodat de interpretatiestructuur als volgt is weer te geven:

- (9') We gaven de formulieren aan de ambtenaar, die er vervolgens kopieën van maakte
- 

#### 4. CONTINUATIEVE EN BEPERKENDE RELATIEVE ZINNEN EN ERZ

Specifiek voor continuatieve relatieve zinnen is uiteraard dat de onafhankelijk te conceptualiseren zin er volledig aan voorafgaat (in (9): *We gaven de formulieren aan de ambtenaar*); dergelijke relatieve zinnen komen dus specifiek in zinsfinale positie voor. Op grond hiervan kunnen we nu een eerste verband leggen met ERZ: als een werkwoordelijk element (of direct

<sup>2</sup> Niet altijd hoeft dit ook te betekenen dat de RZ een situatie beschrijft die ook temporeel te plaatsen is na die van de omvattende zin (zoals in (9) wel het geval is); het kan ook gaan om een conclusie, een toelichting, of wat dan ook, als het in de ontwikkeling van de gedachte in de tekst maar na de rest van de zin te ordenen/is. Zie ook de voorbeelden in de ANS (1984:1026).

met het werkwoord verbonden element, zoals een partikel) aan het eind van de omvattende zin staat, zal een continuatieve RZ van zijn antecedent gescheiden zijn. Dat een voltooide variant van (9) ERZ vertoont, zoals in (10), vloeit dus onmiddellijk uit het bovenstaande voort; de reeks in (11) kan niet goed geïnterpreteerd worden omdat enerzijds de RZ een continuatieve interpretatie suggereert, terwijl anderzijds de daarbij passende onafhankelijke conceptualisering van de volledige hoofdzin door de volgorde wordt tegengewerkt.

- (10) We hebben de formulieren aan de ambtenaar gegeven, die er vervolgens kopieën van maakte.
- (11) ??We hebben de formulieren aan de ambtenaar, die er vervolgens kopieën van maakte, gegeven.

Dit levert op zichzelf al krachtige ondersteuning voor de gedachte van een aparte status van de RZ in de zinsstructuur: in sommige gevallen is de ongesplitste variant (de expliciete uitdrukking van eenheid) geen goed Nederlands. Tevens geeft het bovenstaande aanleiding tot de gedachte dat ERZ bij beperkende relatieve zinnen uitgesloten is. Proberen we een voltooide variant van (7) te maken, dan lijkt deze gedachte bevestigd te worden:

- (12) ??We hebben de ambtenaar aandachtig bestudeerd(,) die de formulieren uitdeelde.

De zaak ligt hier echter toch iets ingewikkelder. Niet alleen lijkt (13) toch wel gewoner Nederlands dan (12),

- (13) We hebben de ambtenaar bestudeerd(,) die de formulieren uitdeelde.

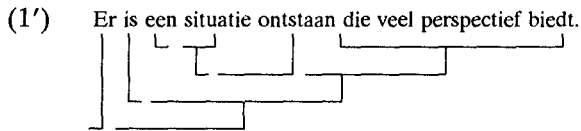
maar ook (en vooral) hebben we zinnen als (1), waarmee we begonnen:

- (1) Er is een situatie ontstaan die veel perspectief biedt.

De RZ in (1) is eerder beperkend dan continuatief. Andere voorbeelden met een beperkende RZ op de laatste zinsplaats zijn (ANS 1984:1026):

- (14) In andere gevallen bleef juist de vorm bestaan die minder met het origineel overeenkomt.
- (15) Uit het rapport blijkt dat ze een hoog percentage leerlingen hebben die afkomstig zijn uit achterstands situaties.

Met andere woorden: in een reeks NP-V-RZ kan RZ ook beperkend zijn. Nu hebben we eerder gezegd dat wat het voor een NP betekent om een beperkende RZ bij zich te hebben is dat de NP niet onafhankelijk van de relatieve zinsinhoud geconceptualiseerd wordt. Als tussen de NP en de beperkende RZ nu nog een werkwoord staat, wordt de NP dus evenmin onafhankelijk van het werkwoord geconceptualiseerd; m.a.w., wanneer RZ een beperkende zin is, geeft de volgorde NP-V-RZ aan dat de drie elementen in een omvattend verband geïntegreerd geconceptualiseerd dienen te worden. De interpretatiestructuur van (1) moeten we ons dus globaal als volgt voorstellen:



Een constructie die simultane conceptualisering van een entiteit en een proces aanduidt, is wat men noemt "presentationeel". De interpretatie van een dergelijke constructie is niet zo dat men zich bijvoorbeeld een perspectiefrijke situatie voorstelt, om dat voor te stellen als de bron van een bepaald proces, bijvoorbeeld *ontstaan*; integendeel: de interpretatie houdt juist in dat we ons de entiteit (een perspectiefrijke situatie) met het ontstaan ervan voorstellen (vgl. Pardoën en Honselaar 1989:401: de aanwezigheid van een entiteit in een bepaalde setting wordt meegedeeld door die entiteit voor te stellen als betrokken in een bepaald proces). De volgorde NP-V-RZ waarin RZ beperkend is, is dus een indicatie voor een presentationele interpretatie (terwijl diezelfde volgorde, als NP en V wel onafhankelijk te conceptualiseren zijn, een indicatie is voor een continuatieve interpretatie).

Dat gevallen als (2) (*??Een situatie is ontstaan die veel perspectief biedt*) niet de indruk maken goed Nederlands te zijn vloeit dus voort uit een tegenstrijdigheid: de volgorde NP-V-RZ suggereert dat we met een presentationele zin te maken hebben, maar dergelijke zinnen maken we in het Nederlands nu eenmaal niet met het gepresenteerde subject voor het finiete werkwoord, op de eerste zinsplaats.<sup>3</sup> Het probleem met (12) (*??We*

<sup>3</sup> In andere talen, bijvoorbeeld het Engels, trouwens meestal ook niet, hoewel in het Engels (een SVO-taal) presentationele zinnen met ERZ voorkomen met de subjects-NP voor het finiete werkwoord. Een enkele keer zijn wel zinnen aan te treffen waar die NP ook het eerste zinsdeel is (*...and a subject must be chosen that will defer the drudgery of actual writing till death*), maar meestal betreft het gevallen met een of andere vorm van "fronting" (bv. *From these a selection of designs are included which show the use of the individual stitches*). Ook hier geeft patroonsplitsing dus nog eens het bijzondere karakter aan van de eerste zinsplaats in het Nederlands,

*hebben de ambtenaar aandachtig bestudeerd die de formulieren uitdeelde*) is dat de modificatie met *aandachtig* een kenmerk van het proces van bestuderen als zodanig specificceert, en het daarmee conceptueel zelfstandig maakt: “aandachtig bestuderen” is te specifiek, conceptueel te rijk, om te dienen als niet meer dan de aanduiding van het proces waarmee de formulieren uitdelende ambtenaar onder de aandacht wordt gebracht — daartoe volstaat de enkele aanduiding *bestuderen*, en zal in de praktijk veelal een nog veel minder specifiek werkwoord gebruikt worden.<sup>4</sup> Dat (4) (*Vijftien boeken moesten er gelezen worden, die allemaal met de oorlog te maken moesten hebben*), eveneens een geval van NP<sub>subject</sub>-V-RZ, wel goed Nederlands is, heeft uiteraard precies daarmee te maken dat hier geen sprake is van een RZ in een presentationele constructie, maar van een continuatieve RZ.

De karakterisering als presentationeel is ook onmiddellijk van toepassing op (14). Ook (15) is goed in te passen: het *hebben van veel leerlingen uit achterstandsituaties* karakteriseert in zijn geheel, dus als conceptuele eenheid, de situatie waarin ze verkeren, en dat drukt de zin met deze volgorde dus goed uit. Een ander soort geval waarin de conceptuele eenheid van NP en V duidelijk is, doet zich voor in naamwoordelijke gezegdes, zoals in (16) (vrij naar Shannon, te versch.):

(16) Die vrijwilligers zullen de beste mannen zijn die we hebben.

Het *de beste mannen zijn die we hebben* is in zijn totaliteit wat er als eigenschap van de vrijwilligers geprediceerd, of liever: voorspeld, wordt. De ongesplitste variant zou, nog voor het werkwoord, een zodanig specifieke NP presenteren (*de beste mannen die we hebben*) dat die gemakkelijk opgevat zou kunnen worden als onafhankelijk te conceptualiseren, bijvoorbeeld als zelfstandige participant(en) in een nog te benoemen proces — wat dan vervolgens niet blijkt te kloppen. Het is dus niet verwonderlijk dat (16) de geprefereerde volgorde is, in tegenstelling tot de situatie in (17), want daar *klopt* het beeld dat *de beste mannen die we hebben* onafhankelijk van het door het werkwoord aangeduide proces te conceptualiseren is:

---

zij het dat we hier te maken hebben met splitsing die enkel mogelijk is *buiten* de eerste zinsplaats (vgl. Paardekooper z.j.:866). Graag wil ik Eric Akkerman bedanken voor het verzamelen van voorbeelden uit het LOB-corpus.

<sup>4</sup> Deze analyse maakt dus een veel eenvoudiger en natuurlijker analyse mogelijk van de onderlinge volgorde van NPs en predikaatsbepalingen dan die in Verhagen (1986:174–178), evenals van “beperkingen” op ERZ in die zin dat het antecedent van een RZ in extrapositie tot de “focus” van de zin moet behoren (vgl. Verhagen 1986:113–115 en Shannon, te versch., alsmede de daarin vermelde literatuur).



(17) Die vrijwilligers zullen de beste mannen die we hebben nog verslaan.

In ieder geval is duidelijk dat we bij ERZ van beperkende relatieve zinnen telkens met gelijksoortige verhoudingen tussen NP, V en RZ te maken hebben, ongeacht de zinsdeelfunctie van de NP in kwestie.

## 5. CONCLUSIE

De bovenstaande analyse maakt het mogelijk om met één beschrijvingsmiddel de diverse relaties van relatieve zinnen tot hun omgeving weer te geven. Dit resultaat berust o.a. op de gedachte dat zulke zinnen in principe te beschouwen zijn als zelfstandige woordgroepen, die, o.a. afhankelijk van hun positie en hun inhoud, op uiteenlopende wijzen met de rest van een omvattende zin te verbinden zijn; daarvoor hoeft er geen niveau van syntactische structuurbeschrijving te zijn waarop *alle* relatieve zinnen *identiek* gerepresenteerd worden. Een en ander bevestigt de gedachte dat het voordelen biedt om gesplitste en ongesplitste patronen niet als van elkaar afgeleid te beschouwen. Misschien kunnen we er — voor de hier besproken gevallen — zelfs toe overgaan het begrip splitsing te laten vallen?

## BIBLIOGRAFIE

- ANS. 1984. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, red. G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij, M.C. van den Toorn. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Bakker, D.M. 1974. "Zinnen als reeksen: een vergelijkende standpuntbepaling." In *De Nieuwe Taalgids* 67, 265–78. Herdrukt in D.M. Bakker, *De macht van het woord*, red. Th.A.J.M. Janssen, J. Noordegraaf en A. Verhagen, 65–80. VU Uitgeverij, Amsterdam.
- Daalder, S. 1989. "Continuative relative clauses". In *Sprechen und Hören. Akten des 23. Linguistischen Kolloquiums*, red. Norbert Reiter, 195–207. Niemeyer, Tübingen.
- Keijsper, C.E. 1984. "Vorm en betekenis in Nederlandse toonhoogtecontouren II". In *Forum der Letteren* 25, 113–26.
- Paardekooper, P.C. [z.j.]. *Beknopte ABN-syntaxis*. 5de dr. Uitgave in eigen beheer, Eindhoven.
- Pardoën, J. 1991. "De interpretatie van zinnen met de rode en de groene volgorde". In *Forum der Letteren* 32, 1–22.
- Pardoën, J. en W. Honselaar. 1989. "De betekenis van zinnen met de volgorde ZICH ... SUBJECT". In *Spektator* 18, 407–22.
- Perlmutter, D.M. en A. Zaenen. 1984. "The indefinite extraposition construction in Dutch and German". In *Studies in Relational Grammar*. Vol. 2, red. D.M. Perlmutter en C.G. Rosen, 171–216. University of Chicago Press, Chicago.
- Shannon, Th.F. te versch. "Toward an adequate characterization of relative clause extraposition in modern German". In *Germanic Linguistics*, red. I. Rauch en G. Carr. Mouton de Gruyter, Berlijn.
- Uhlenbeck, E.M. 1962. "De beginselen van het syntactisch onderzoek". In *Taalonderzoek in onze tijd*, 18–37. Servire, Den Haag.

———. 1964. "Betekenis en syntaxis". In *Forum der Letteren* 5, 67-82.

Verhagen, A. 1986. *Linguistic theory and the function of word order in Dutch*. Foris, Dordrecht.

———. te versch. "Sentential conceptualization and linear order". Lezing gehouden op de Second International Cognitive Linguistics Conference (Santa Cruz, 1991).